

İNSANLAR VE KOZMOSLAR: BOURDİEU SOSYOLOJİSİNE DAİR BİR TASLAKİnan KESER¹**Özet**

Bu çalışmada asıl olarak, Bourdieu'nün ana sosyolojik sorulara verdiği cevapları sistemli biçimde sergilemek ve bu yolla sosyolojinin iddia ve amaçlarını ana hatlarıyla ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Bourdieu sosyolojisi incelendiğinde, sosyal düzenin ve insanın neliğine dair Bourdieu'nün verdiği cevapların, temel olarak, sosyal kozmos ve sosyal fail kavramları etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Bourdieu sosyolojisinde sosyal kozmos kavramı, sosyal dünyaların, içerdiği varlıklara aşkın, tarihsel süreçte inşa olmuş, ilişkisel yapıya sahip, oldukça kompleks bir bütün olduğuna ve sosyal varlıklar arasındaki ilişkiselliğin en üst yapısal ifadesi sosyal kozmos olduğu için sosyal olan hiçbir şeyin, ait olduğu sosyal kozmostan ve onun tarihinden ayrıştılarak anlaşılamayacağına işaret etmektedir. Sosyal fail kavramı ise sosyal kozmosların tekilliklere aşkın soyut yapılarının, sosyalleşme sonucunda insanlarda cisimleştiğine, sosyalize edilmiş bedenler yani failerin eylemleri ile de sosyal kozmosların süreçsel biçimde yeniden inşa edildiğine vurgu yapmaktadır. Bu nedenle, Bourdieu sosyolojisine göre, sosyal failerin eylemlerini ve sosyal gerçekliğin düzenini anlamanın yolu, failerin özneliği ile dahil oldukları sosyal kozmosların nesnel yapısını birlikte analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Bourdieu, sosyoloji, sosyal teori, sosyal kozmos, sosyal fail.

HUMAN BEINGS AND COSMOSES: AN OUTLINE ON BOURDIEUAN SOCIOLOGY**Summary**

In this study, essentially, it is aimed to systematically expose the answers of Bourdieu about the main sociological questions and by this way to introduce the claims and aims of sociology with its outlines. For this aim, analyzing Bourdieuan sociology, it is seen that the answers given by Bourdieu about the whatness of the social order and human being have been basically shaped around the concepts of social cosmos and social agent. In Bourdieuan sociology, the concept of social cosmos indicates that social world is very complex wholeness transcendental to the beings it contains, constructed in the historical process, having a relational structure, and nothing can be understood without separating it from its own history and from the social cosmos that it belongs to. The concept of social agent emphasizes the materialization of the abstract structures of the social cosmoses' transcendental singularities in human beings and reconstruction of the social cosmos within a process by the socialized bodies, i.e. by the actions of the agents. Thus, for Bourdieuan sociology, to understand the actions of the social agents and the order of the reality, the subjectivity of the agents should be analyzed together with the objective structure of the social cosmos which they belong to.

Keywords: Bourdieu, sociology, social theory, social cosmos, social agent.

Giriş

Şüphesiz Bourdieu, 20. yüzyılın en üretken ve etkili sosyal bilimcilerinden biridir ve Türkiye'de de etkisi gün geçtikçe artmaktadır. Ancak, sosyal bilimler alanında Bourdieu'ye olan ilginin artması, beraberinde çok önemli bir hatanın da ortaya çıkmasına, Bourdieu'nün analiz ve tespitlerinin kaynağında yer alan temel dizgenin ıskalanmasına neden olabilmektedir. Ki Bourdieu'nün sosyolojik etkinliğine kaynak teşkil eden bu dizge, bir yandan modern bilime kesin

¹ Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, inankeser@gmail.com

bağlılık öte yandan sosyolojinin kurucularının ortaya koyduğu temel ilke ve bilgilerin incelikli biçimde sentezlenmesine, dolayısıyla bilim ve sosyal bilim tarihine dair güçlü bir bilinçliliğe dayanmaktadır. Diğer bir deyişle Bourdieu, yeni bir sosyolojik perspektifin oluşturucusundan çok, birçoklarınınca unutilan, sosyolojinin bir bilim olduğu gerçeğini yeniden hatırlatan ve bu nedenle modern bilimin ve sosyolojinin ortaya koyduğu epistemolojik ve metodolojik bilgi gövdesinin sosyolojik etkinlikte temel yol gösterici olması gerektiğini güçlü biçimde savunan bir bilim insanıdır. Bu manada Bourdieu'nün sosyal bilim perspektifi birçok çok farklı biçimde incelenebilir. Örneğin, Bourdieu'nün sunduğu perspektif, genel bilimsel ve sosyal teori ile ilişkilendirilerek açıklanabilir ve Bourdieu'nün savunduğu fikirlerin kökenine, örneğin temsil fikrinin Durkheim'a, kapital fikrinin Marx üzerinden politik economicilere, eylem fikrinin Weber'e, bilinçdışı fikrinin Freud'a ve en önemlisi güç, kozmos ve uzay kavramlarının fizik, özellikle de modern fiziğe uzanan yolculuğuna ya da Bourdieu'nün fikirlerinin zaman içinde geçirdiği dönüşüme odaklanılabilir. Ancak bu çalışmada başka bir yol seçilmiştir: Bourdieu'nün başta sosyal düzenin, insanın ve sosyal eylemin neliği olmak üzere ana sosyolojik sorulara verdiği cevapları sistemli biçimde betimlemek ve bu yolla, sosyal bilim yani sosyolojinin iddia ve amaçlarını ana hatlarıyla ortaya koyabilmek.

Sosyal Kozmos

Bourdieu'ye göre sosyal gerçekliğin en temel özelliği, bütün sosyal dünyaların asıl olarak birer sosyal kozmos olduğudur. Günümüzde varolan sosyal kozmoslarının en temel özelliği ise makro sosyal kozmosların birçok alt sosyal dünyadan, yani mikro sosyal kozmostan ya da diğer bir deyişle 'sosyal alan'dan oluşan bir kompleks biçiminde vücut bulduğudur. Makro sosyal kozmosların, çeşitli mikro sosyal kozmoslar içermesinin nedeni, sosyal kozmosların tarihsel süreçte tedrici bir farklılaşma süreci yani evrim yaşayarak otonom alt kozmoslar biçiminde yapılar üretmesidir. Bu nedenledir ki farklılaşmamış sosyal kozmoslarda, mikro sosyal kozmoslar ya yoktur ya az sayıdadır; ya da varsa dahi özgünlük ve otonomileri düşük düzeydedir (Bourdieu, 1995: 156).

İlk bakışta, basit gibi görünen bu yaklaşım aslında oldukça hayati ve karmaşıktır; çünkü sosyal dünyaların, birer kozmos olduğunu kabul etmek, kozmos fikrine ilişkin modern bilimin ilkelerini ve kozmosun, temel olarak, uzay, zaman, varlık ve eylem bileşenlerinden oluştuğunu kabul etmeyi gerektirir. Aynı zamanda kozmos kavramıyla düşünmek, ilişkisel düşünce kipiyle düşünmeyi, sosyal kozmostaki, başta temel bileşenler olmak üzere, her şeyin ilişkisel bir bütün oluşturduğunu kabul etmeyi de zorunlu kılar. Sosyal kozmosun hem bütünlük hem de düzenlilik biçiminde varolmasını sağlayan da kozmostaki bu ilişkilerdir. Ancak, sosyal dünyada varolan ve sosyolojik analize konu olan ilişkiler, öznel arasında gerçekleşen gözle görülür ilişkiler değil kişisel iradeden ve bilinçten bağımsız, sürekli olmasına rağmen sıklıkla algılanmayan nesnel ilişkilerdir (Bourdieu & Wacquant, 2003: 80-99).

Sosyal kozmoslarda gerçekleşen ilişkiler diyalektiktir: Sosyal varlıklar arasındaki sürekli ilişki neticesinde sosyal kozmosun aşkın ve soyut yapısı olan sosyal uzay üretilir ve biçimlenir. Dönüşümlü bir ilişki neticesinde sosyal uzay, sosyal varlıkların konum ve eylemini belirler. Bir başka deyişle karşılıklı çevrimsel ilişki, zamanla sosyal uzayın sosyal varlıkların eylemleriyle soyut biçimde yapılaşması, sosyal uzayın da belirli bir anda yapı olarak sosyal varlıklarda somutlaşması biçiminde gerçekleşir. Dolayısıyla sosyal kozmostaki ilişkiler varoluşaldır; her sosyal varlık, kendisini kapsayan sosyal uzay, her sosyal uzay da kapsadığı varlıklar sayesinde varolur. İlişkisel bütünsellik nedeniyle sosyal kozmostaki hiçbir sosyal varlık tek başına sosyal kozmosun yapısını şekillendiremeyeceği ve diğer varlıkların eylemlerine yön veremeyeceği gibi en önemsiz görünen ve genellikle sosyal tarihten dışlanan sosyal varlıklar dahi sosyal uzayın inşasında bir biçimde etkili olur. Bir başka deyişle sosyal uzay, kozmostaki sosyal varlıkların birinin ya da bir kısmının değil tamamının karmaşık ilişkiselliğinin oluşturduğu inşa sürecinin total sonucudur.

Sosyal varlıklar ve sosyal uzay arasındaki sürekli dönüştürücü ilişki nedeniyle, sosyal uzay ve sosyal varlıklar ve neticede bir bütün olarak sosyal kozmos statik değil dinamiktir, değişmez bir öze değil zaman içerisinde değişen niteliklere ve yapıya sahiptir. Dolayısıyla sosyal kozmos, uzay ve sosyal varlıklar birbirinden ayrılmaz birer zamansallığa, tarihe sahiptir. Sosyallığın mirası, yani

sosyal kozmosun ‘ardılıklar düzeni’ biçiminde gerçekleşen (Bourdieu, 2016b: 255) zamansallığı/tarihi, her yerde işbaşında olduğundan sosyal kozmostaki hiçbir ögenin varlığı ve eylemi öncesiz değildir, tarihin bir parçası olarak var olur ve vuku bulur. Ancak bu sosyal kozmosun kaçınılmaz sonuçlar üreten bir sistem olduğu anlamına değil sosyal kozmostaki yönelimlerin ve failerin eylemlerinin, sosyal kozmosun tarihinin sonucu olarak, sonsuz olmayan yani belirli sınırlara sahip bir olasılık uzayı içinde gerçekleştiği anlamına gelir (Bourdieu, 2015g: 107). Özetle makro ve mikro sosyal kozmoslar basit birer insan topluluğu değil, kişilere kendini dayatan art ve eşzamanlı birer ilişkiler uzayıdır (Bourdieu, 1999: 12).

Şüphesiz, insanlar da dahil olmak üzere, sosyal kozmosta yer alan her sosyal varlık, belirli bir güce, diğer bir deyişle ‘kapital’e, sahiptir. Her sosyal varlığın sahip olduğu güç, kendi başına ölçülebilmesine rağmen hiçbir sosyal varlığın gücü ve bunun sonucunda oluşan etkisi salt kendisinden kaynaklanmaz. Sosyal kozmosta işleyen güçler, farklı sosyal varlıkların sahip olduğu güçlerin kombinasyonudur. Bu güç kombinasyonları sadece sosyal varlıklar arasındaki ilişkiden de kaynaklanmaz; sosyal uzay, güç kombinasyonlarının potansiyel olarak oluşumunda ve fiile geçmesinde belirleyicidir. Sosyal kozmostaki ilişkiler, temelde güç ilişkileri olduğu ve bütün güçler, sosyal uzayın yapısı dolayısıyla biçimlendiği ve işlediği için sosyal kozmos asıl olarak bir güç uzayıdır (Bourdieu, 1995: 20). Daha da ötesi sosyal kozmostaki varlıklar birbirinden farklı miktarda güce sahip olduğu için, bütün sosyal kozmoslar eşitsiz güç ilişkilerinin vücut bulduğu mahallerdir. Mikro sosyal kozmosların ortaya çıkışının temel nedeni de, makro kozmosun diğer mahallerinden farklı biçimde işleyen bir güç uzayına dönüşmeleridir. Bu güç farklılaşması genel olarak iki biçimde gerçekleşir; bazı kapitaller makro sosyal kozmosun tamamında yani bütün mikro sosyal kozmoslarda işlemesine rağmen değerleri mikro kozmostan mikro kozmosa değişiklik gösterir; ama daha önemlisi her mikro sosyal kozmos sadece kendi sınırları içinde işleyen özgül bir kapitale sahiptir. Tersinden bir ifadeyle özgül kapitallerin varlığı, hem bir araç hem de amaç olarak tanımlandığı bir mikro sosyal kozmosun varlığına bağlıdır (Bourdieu & Wacquant, 2003: 82). Bu güç farklılaşması nedeniyle mikro sosyal kozmos, içinde yer aldığı makro sosyal kozmostan farklı bir yapı gösterir ve görece otonom bir yapı olarak farklı eylemler üretir var olur. Mikro sosyal kozmoslar, parçası oldukları makro sosyal kozmostan bağımsız değil görece otonom oldukları için, makro sosyal kozmos ve diğer mikro sosyal kozmoslarla sürekli ilişki içindedir ve dışsal etkilerinden hiçbir zaman tam anlamıyla kurtulamaz (Bourdieu, 2015f: 63). Ancak mikro sosyal kozmosa ulaşan dışsal etkiler mikro sosyal kozmosa doğrudan yansımaz; mikro sosyal kozmosla girdikleri etkileşim neticesinde aldıkları halle, mikro sosyal kozmosun özgül yapısı aracılığıyla işler. Bir başka deyişle mikro sosyal kozmoslar, tıpkı bir prizma gibi bu güçlerde kırılma etkisi yaratır (Bourdieu, 1995: 68, 1999: 356, 2016a: 250). Bu manada mikro sosyal kozmosların otonomi düzeyinin en açık ifadesi, dış etki ve talepleri özgün tarihinin sonucunda oluşmuş biçimlerde özel bir biçime sokma, kendi özgül mantığıyla yeniden yapılanmaya uğratma kabiliyetidir. Genel olarak bir mikro sosyal kozmos ne kadar otonomsa dışsal etki ve talepleri yeniden yapılandırma kabiliyeti o kadar kuvvetlidir ve dış etkiler artık tanınmayacak ölçüde şekil değiştirerek mikro sosyal kozmosta vücut bulur. Ama bir mikro sosyal kozmos yüksek düzeyde heteronomsa, dışsal etkiler, mikro sosyal kozmos içinde, bir başkalaşım yaşamadan, kendini doğrudan ifade eder (Bourdieu, 1999: 355, 2015f: 64). Bir başka deyişle bir mikro sosyal kozmosun otonomi düzeyi, makro kozmostaki hiyerarşiyi belirleyen ilkenin, sözkonusu mikro sosyal kozmos içindeki hiyerarşik yapılanma ilkesi ile ne derece farklı olduğuna göre kendini gösterir (Bourdieu, 1999: 336). Özgül kapitalin dağılımı tarafından belirlenen mikro sosyal kozmosun yapısı (Bourdieu, 2015f: 66) güçle doğrudan ilişkili olan konular arasındaki nesnel ilişkilerce oluşturulur (Bourdieu, 1999: 12). Tekrar etmek gerekirse makro sosyal kozmos gibi mikro sosyal kozmosun yapısını da oluşturan güç ilişkileridir.

Sosyal Fail ve Eylem

İnsanlar doğduklarında biyolojik birer varlıktır ve sadece türsel yeti ve itkilere sahiptir. İnsanların sosyal dünyada yaşayabilmesi için türsel yeti ve itkilerinin sosyal olarak yapılandırılması ve yenilerinin kazandırılması kısaca insanların biyolojik varlıktan sosyal varlığa dönüşmesi gerekir ve tabii ki bu dönüşüm insanların biyolojik varlığına bağlı bütün antropolojik özelliklerini ortadan

kaldırmaz (Bourdieu, 2016b: 188). Bu manada, sosyolojinin nesnesi olan insan, salt biyolojik değil sosyal belirlenimlerle de eylemde bulunan insan, yani sosyal faildir (Bourdieu, 2016a: 93).

İnsanların, biyolojik yeti ve itkilerinin yeniden yapılandığı ve bunlara yenilerinin eklendiği süreç olan sosyalleşme gelişigüzel biçimde gerçekleşmez. Kurulu sosyal kozmoslara doğdukları ve o sosyal kozmoslar içinde sosyalleştikleri için insanların yeti ve itkileri sosyal kozmosun yapısı tarafından belirlenir. Bu düşünce çok sık rastlanılan, sosyal failerin eylemlerinin, sosyal dünyadan soyutlanarak kendi içinde değerlendirilmesi ve faileri eyleme geçiren tek bir türsel ya da sosyal itkinin olduğu fikrinin reddi anlamına gelir. Bu düşünce, aynı zamanda, çok sık rastlanılan ikinci bir hatanın, sosyal failerin eylemlerini, doğrudan makro sosyal kozmosun koşullarına tekabül ettirip açıklanabileceği (Bourdieu, 1999: 11; Bourdieu & Wacquant, 2003: 53), failerin eylemlerinin tek ve evrensel bir dışsal koşula verilen tepki olduğu fikrinin de reddidir. Dışsal belirlenimleri eylemin tek nedeni olarak gören dış analizcilerin hatası, günümüz sosyal dünyalarının farklılaşmış dünyalar yani birer mikro sosyal kozmoslar kompleksi olduğunu ıskalamaları nedeniyle makro sosyal kozmosun genel güçlerinin sosyal failere doğrudan değil içinde yer aldıkları mikro sosyal kozmosların etkisiyle başkalaşım ulaştığını (Bourdieu & Wacquant, 2003: 91) dolayısıyla mikro sosyal kozmosların etki silsilelerinde muazzam bir çeşitlenme yarattığını fark edememeleri, aynı biçimde sosyal dünyaya, bağlam, çevre, sosyal geri plan gibi terimler aracılığıyla oldukça belirsiz göndermelerde bulunmalarındır. Dışsal belirlenimleri yok sayan iç analizcilerin hatası da temelde, makro ve mikro sosyal kozmosların insani varoluşu çeşitlendirici etkisini görmemeleridir (Bourdieu, 2013: 211).

Şüphesiz insanların eylemde bulunmasının nedeni, eylemi gerçekleştirmeye yönlendiren bir itkiye yani libidoya sahip olmalarındır. Öyleyse sosyalleşmenin, biyolojik insanı sosyal insana dönüştürürken farklılaşmamış bir itki olan biyolojik libidoyu da sosyal libidoya/çıkara dönüştürdüğünü; tek ve değişmez bir itki, bir başka deyişle doğal, tarihötesi ya da evrensel bir itki (Bourdieu, 1995: 151, 2016a: 41) yerine makro ve mikro sosyal kozmoslar kadar tarihsel olarak inşa edilmiş farklı itki olduğunu kabul etmek gerekir. Mikro sosyal kozmoslar, kendini üretirken, sadece yapı ve hedeflerini farklılaştırılmaz, bunlara bağlı biçimde tarihsel olarak temel itkiyi/çıkara da farklılaştırır. Bu çıkar, failerin mikro sosyal kozmosa dahil olma isteğini ve buna yönelik yatırım isteğini şekillendirdiğinden mikro sosyal kozmos için varoluşaldır. Dolayısıyla özgül itkiye sahip olma, mikro sosyal kozmosun ayırıcı bir niteliği iken farklı mikro sosyal kozmosların farklı itkilere sahip olması da failerin sosyalizasyonlarının ve eylemlerinin farklılaşmasının önemli kaynaklarından biridir (Bourdieu, 1995: 157-158, 2013: 162-163, 2016a: 138, 2016b: 199).

Sosyalleşme, temel olarak sosyal kozmosların nesnel yapılarının içselleştirilerek bedenlenmesi, bir başka deyişle sosyallığın kişilerde ‘habitus’ olarak adlandırılabilir bütünsel, dayanıklı ve tutarlı edinilmiş yatkınlıklar sistemine dönüşmesidir. İnsanın biyolojik bir varlıktan sosyal bir varlığa dönüşüm süreci yani habitusun oluşmasının sosyal koşulları, son derece karmaşık (Bourdieu & Wacquant, 2003: 126) olmasına rağmen habitusun oluşumu, en genel anlamda, sosyal kozmosun dışsal, nesnel yapısının içselleştirmeyle algılama, değerlendirme ve eylem şemaları biçimde öznel, zihinsel yapılara dönüşmesi biçiminde gerçekleşir (Bourdieu, 2016a: 120). Dolayısıyla, insanlar sadece kişisel tarihlerini değil içinde sosyalleştikleri sosyal kozmosların kolektif tarihini de bünyelerinde taşır (Bourdieu, 2016b: 21). Kısacası beden, sosyal dünyadadır ama sosyal dünya da bedendedir; dünyanın yapıları, failerin onu anlamak için hayata geçirdiği bilişsel şemalarda mevcuttur (Bourdieu, 2016b: 182). Böylelikle sosyal gerçeklik iki kez varolur: Kozmoslarda ve insanlarda, nesnellikte ve öznellikte, şeyler ve kurumlar ile failerin beden ve zihinlerinde (Bourdieu & Wacquant, 2003: 118). Bu nedenle kişi, sosyallığın karşıtı değil, bedende cisimleşmiş sosyallık yani sosyalize edilmiş beden olarak sosyallığın varoluş biçimlerinden biridir (Bourdieu, 2013: 69, 2016a: 36; Bourdieu & Chartier, 2014: 65).

Bu manada insanların eylemleri, genel olarak, bilinçli bir niyetin kararlı bir şekilde yerine getirilmesi, kendi amaçlarını belirleyen ve akılcı hesapla faydayı azamiye çıkarmaya çalışan bir bilincin özgür projesi olmadığı gibi dışsal nesnel koşullara verilmiş mekanik bir tepki de değildir (Bourdieu & Wacquant, 2003: 110). İnsan eylemlerinin birçoğunun kaynağı, bedende cisimleşmiş ve böylelikle kişinin doğası haline gelmiş sosyallık olan habitustur. Habitusun, sosyal faileri belli

bir durumda yapılması gerekli olan şeyi, imkânları ve zorunlulukları sezmesini sağlayan bir tür pratik/oyun duygusuyla donatmasıyla failler, gerçekleştirdikleri eyleme yatkın hale gelir, eylemleri üzerine düşünmekten ve hesaplamalar yapmaktan çok içsel, bilinçdışı bir yönlendirmeye, doğalmışçasına eylemi gerçekleştirir. Failin rasyonel hesaplamaya ihtiyaç duymaksızın getirisi olan eylemler yapmasını sağlayan bu oyun sezgisi/pratik zeka her şeyden önce oyunun tarihinin ve geleceğinin sezgisidir (Bourdieu, 1995: 182, 2013: 108-109, 2015f: 69, 2016b: 81).

Tabii ki sosyal failin eylemde bulunması sadece habitusunun niteliklerinden kaynaklanmaz. Kişinin bir sosyal fail olarak eylemde bulunması için sahip olduğuna benzer potansiyellerin/gizilgüçlerin kendisini çevreleyen, ortamın yapısına da kazılı olması gerekir. Bünyesinde uyumlu gizilgüçler bulunan sosyal fail ile sosyal kozmosun biraradalığı sosyal eylemi mümkün kılar ve biçimlendirir (Bourdieu, 1995: 9). Dolayısıyla eylemi üreten sosyalin iki hali arasındaki, bedenleşmiş tarih ile şeyleşmiş tarih, daha doğrusu, şeylerde yapılar ve mekanizmalar biçiminde nesnelleşmiş tarih ile bedende habitus biçiminde cisimleşmiş tarih arasındaki diyalektik ilişkidir (Bourdieu, 2015g: 125, 2016b: 181). Öyleyse habitus, sosyal kozmosların gereklilikleriyle az veya çok uyumlu cevapların doğurgan ilkesidir (Bourdieu, 2013: 166). Ve bu nedenle her mikro sosyal kozmos bir bakış açısının şeylerde ve habituslarda kurumsallaşması olduğundan yeni gelenlerden şekillendirilmeye ve gerekli habitusa dönüştürülmeye elverişli kısacası yeniden yapılandırma olanağına açık bir habitus talep eder (Bourdieu, 2016b: 121). Hatta en üst düzeyde uzmanlaşmış mikro sosyal kozmoslar uygun habitusları giristen önce talep eder, mikro sosyal kozmosun işlemesine ilişkin zımnı yasalara, önemli sorunların ve benzeri husuların anlaşılmasını sağlayan algılama ve değerlendirme kategorilerine pratikte haiz olunmasını ister (Bourdieu, 1995: 152, 169).

Habitusun sosyal kozmos tarafından biçimlenmesi ve uygun olmayan sosyal kozmoslarda eylem üretememesi, işlevsiz kalması nedeniyle, insanların deneyimlerinin temel kurucularından olan öznel beklentiler ve nesnel olasılıklar arasındaki diyalektik çoğu zaman, birincilerin ikincilere göre ayarlanması habitusun, nesnel koşullara önceden ayarlanması şeklinde gerçekleşir (Bourdieu & Wacquant, 2003: 121-122). Zaten faillerin sahip oldukları kapitalin hacmi ve yapısı yani güçlerindeki ve çoğu zaman bir güç olarak işlev gören habituslarındaki farklılıklar nedeniyle öznel beklentileri yanında sosyal dünyanın onlara sunduğu nesnel olasılıklar da birbirinden farklıdır. Habitus, olanakların algılama ve değerlendirmesini belirlediğinden, sıklıkla nesnel olanaklara uyum sağlamış pratikler üretmeye meyleder (Bourdieu, 2016b: 256-258). Ancak, habitusun ürettiği yanıtların çoğu zaman uyum sağlamış, tutarlı ve anında anlaşılabilir görünmesi, onun her seferinde mucizevi bir biçimde bütün durumlara uygun yanıtlar üretebilen şaşmaz bir içgüdü olarak görülmesine yol açmamalıdır. En sık görülen durum olsa dahi, habitusun nesnel koşullara önceden uyum sağlamasını evrenselleştirmekten kaçınmak, tarihüstü bir kural olarak görmemek gerekir (Bourdieu, 2016b: 191). Gerçekten de habitus ve işleyiş koşulları ancak uç örneklerde tam anlamıyla kusursuz bir benzerlik gösterir ve birbirini tam anlamıyla yeniden üretir (Bourdieu & Wacquant, 2003: 122). Çünkü, sosyal kozmos, sosyal faillerin eylemlerini sınırlandırdığı gibi aynı zamanda mümkün kılar, eylemde bulunmalarını sağlayan elverişlilikler sağlar; yani sosyal faillerin eylemlerini belirlemek yerine bir olabilirlikler kümesiyle sınırlar (Bourdieu, 1995: 9). Dolayısıyla habitusu oluşturan yatkınlıklar ile sosyal kozmos arasında bir türdeşlik ve teşvik ilişkisi olabileceği gibi çelişki ve gerilim ilişkisi de olabilir. Zihinsel yapılar sosyal yapıları sadece yansıtmaz (Bourdieu, 2015c: 818) ürünü oldukları yapısal koşulların nesnel mantığını yeniden üretmeye meyilli olmalarına karşın bunları bir dönüşüme tabi tutarak yeniden üretir (Bourdieu, 2016a: 163). Yani, teorik olarak habitus yeni deneyimlere bağlı olarak durmaksızın değişebilen bir yapıya sahiptir. Ancak bu değişim sadece sosyal kozmos değil habitusun biyografik inşası tarafından da sınırlandırılmıştır. Habitusun yatkınlıkları, önceki aşamada tesis edilmiş öncüller temelinde işlediği için asla radikal olmayan bir revizyona tabidir (Bourdieu, 2016b: 193).

Özetle bedende cisimleşmiş ve failin varoluşsal ögesi haline gelmiş sosyallik olan habitus, sosyal faile emirler yağdıran bir amir değil failin, mekanik değil dinamik, otomatik değil üretici eylemler yaratmasını sağlayan bir tür kapital, kesinlikler değil yatkınlıklar üreten bir sistem olarak kavranmalıdır (Bourdieu, 2016a: 47, 162).

Şüphesiz, habitusun sekteye uğradığı anlar, kritik bozulma ve örtüşmeme anları da vardır (Bourdieu, 2016b: 194). Örneğin sosyal kozmoslar statik olmadıkları için birikmiş içsel yapısal nedenlerle, tarihin belirli bir anında, bütünsel bir dönüşüm yaşayabilir ya da farklı ve eşitsiz kozmoslar arasındaki temaslar, eşitsiz güce sahip ülkeler ya da bölgeler arası ilişkilerde sıklıkla görüldüğü gibi, güçsüz sosyal kozmosun zoraki bir dönüşüme maruz kalmasına neden olabilir. Ya da failer, ani mekânsal ya da sosyal mobilizasyonla, sosyalize olduklarından farklı koşullarda yaşamaya başlayabilir. Bir başka deyişle sosyal kozmosta bedenlenmiş tarih ile cisimleşmiş tarihin birbirini tutmaması, habitusların üretim koşullarından çok farklı gerçekleşme koşullarıyla karşı karşıya kalması mümkündür (Bourdieu, 2016a: 94, 2016b: 192). Habitusun tarih tarafından üretilmiş ancak nispeten tarihten kopuk bir üretim ilkesi (Bourdieu, 2016a: 163) olması, yani habitusun ataleti nedeniyle, bu gibi değişim durumlarında habitus ile sosyal kozmos arasında bir fark, uyumsuzluk oluşur. Habitusun sosyal kozmosa uyulanma sürecinde yaşadığı gecikmenin yarattığı sonuçlar, kapitalist bir ekonominin hâkim olduğu, Fransa işgali dönemi Cezayir’inde prekapitalist habituslarıyla hayatta kalmaya çalışan failer ya da Bearn’in Fransa sosyal kozmosuyla büyük oranda bütünleşmesi neticesinde geleneksel yeniden üretim stratejilerinin atıl kalması ve insanların zorunlu bir bekarlığa mahkum olması örneklerinde açıkça görüldüğü gibi, insanların neredeyse eylemde bulunamaz hale gelmeleri, faillik özelliklerini büyük oranda yitirmeleri, gerçekleştirdikleri eylemlerin ise sosyal kozmosun yeni yapısıyla uyumlu habituslara sahip insanlar için faydasız ve anlaşılmaz görünmesidir (Bourdieu & Wacquant, 2003: 122; Bourdieu, 2009). Bir başka deyişle sosyal kozmostaki çelişkili konumlarda bulunanlar, çoğunlukla çelişkiyle ve içeriden bölünerek parçalanmış, acılara yol açan habituslara sahip olurlar (Bourdieu, 2016b: 192). Ancak sosyal kozmosla habitus arasındaki uyumsuzluk, yarattığı kişisel ya da kolektif sorunlara rağmen, çoğunlukla yapısal dönüşümlerin tetikleyicisi olarak da görür ve sosyal kozmosla uyum krizi yaşayan failer, sıklıkla sosyal değişimin katalizörü haline gelir (Bourdieu, 2016a: 94). Çünkü, başka koşullarda edindikleri yatkınlıklar, içinde buldukları koşulların gerektirdiği yatkınlıklardan farklı olan failer yani ‘yerini bulmamış’, ‘yanlış konumlanmış’ olanlar, buldukları durumdan huzursuz olma, zaman dışı kalma gibi tehlikelerle karşı karşıya kalabilirler ama kozmosun güçleriyle mücadeleye girerek yapıları yatkınlıklarına göre değiştirmeye de çalışabilirler (Bourdieu, 2015f: 69-70, 2016b: 195). Benzer biçimde habitus ile sosyal kozmoslar arasındaki uyumsuzluk durumları, görece dayanıklı ve kapalı bir yatkınlıklar sistemi olan habitusun dönüşümü için de önemli bir fırsat sağlar. Sosyal kozmosun nesnel yapıları ile öznel yapılar yani sosyal kozmos ile habitus arasındaki olağan uyumun birdenbire kesintiye uğradığı kriz dönemleri, akılcı seçim için bir olanak yaratır. Ancak bu olanak dahi önceki habitusla doğrudan ilişkili olduğu için ancak akılcı olma araçlarına sahip belirli sosyal failer için geçerli bir olanaktır (Bourdieu & Wacquant, 2003: 124). Habitusun aşınması ve dönüşüme uğraması, sosyal kozmostaki ani dönüşümler gibi yapısal nedenler dışında başka nedenlerle de mümkün hale gelebilir. Nadir olsa da habitustaki dönüşümlerin nedeni failerin kendi habituslarına dair bilinçli yönelimleri olabilir. Bu durumda failer habituslarını bilinçli bir analize tabi tutup, mevcut habituslarını, direnç göstermesine rağmen, az ya da çok planlı biçimde dönüşüme uğratabilirler. Şüphesiz, habitusun yatkınlıklarından kaçınmak ve habitusu dönüşüme uğratmak için failerin, habitusun varoluşu ve niteliğine ilişkin bilgi sahibi olması önkoşuldur (Bourdieu & Wacquant, 2003: 128). Ancak failerin aktif müdahaleyle habituslarını dönüşüme uğratması, genel olarak sosyal kozmosun özel olarak da failerin konumları ve mevcut habituslarının niteliklerine bağlı olduğu için salt failin eylemi olarak değerlendirilemez. Günümüzde, güvencesiz işlerde çalışanların, konumları nedeniyle, sosyal dünyanın çelişkilerini açık biçimde hissetme şansını kazanması, karşılaştıkları zorluklarla başedebilmek ve hayatlarını devam ettirebilmek için bir tür otoanalize mecbur kalarak ‘pratik analistlere’ dönüşmesi buna örnektir (Bourdieu, 2015c: 817). Özetle, sosyalleşme sürecinde sosyal dünyanın nesnel yapılarının bedende yapılandırılmış hali ve pratik eylem şemalarını devreye sokarak failin öznel algısını ve eylemlerini örgütleyen ve bu yolla sosyal gerçekliği yapılandıran bir yapı olarak habitustan söz etmek (Bourdieu & Wacquant, 2003: 131; Bourdieu, 2015h: 255) kişisel, öznel olanın sosyal olduğunu ortaya koymak, en kişisel olan şeylerin örneğin öznel gerilim ve çelişkilerin dahi bir biçimde sosyal dünyanın en derin yapılarının dışavurumları olduğunu dile getirmektir (Bourdieu & Wacquant, 2003: 116; Bourdieu, 2015c: 817).

Bu bağlamda, faillerin yaşadıkları şeyi, önceki deneyimlerin şekillendirdiği habitus vasıtasıyla algıladıkları ve cevap ürettiklerini, tarihin her an yeniden başlamadığını hatırlamak gerekir (Bourdieu, 2015g: 107). Bu faillerin ilk deneyimlerinin, takip eden deneyimlerle aynı şekilde ele alınamaması gerektiği (Bourdieu, 2015g: 64); habitusun oluşumunda en önemli aşamanın, hiç tartışmasız, birincil/asli sosyalizasyon yani aile içinde geçirilen ilk çocukluk dönemi olduğu anlamına gelir. Bir başka deyişle habitus, sosyal kozmosla ilişkisi içinde eylem üreten doğurgan ilkedir ancak o bütün bir kişisel öykünün özellikle de çocukluğun ilk döneminin şekil verici deneyimlerinin, dolayısıyla kolektif tarihin de ürünüdür (Bourdieu, 2013: 166). Bu hususta esas önemli nokta, ailelerin çocuklarına kazandırdıkları habitusların farklı olmasından çok ailelerin sosyal konumlarındaki farklılıklar nedeniyle, çocuklarına aktardıkları habitusların sosyal kozmostaki etkililik ve başarı hususunda eşitsiz habituslar olması (Bourdieu & Wacquant, 2003: 125), kimilerinin sosyal kökenleri nedeniyle daha çok kazanç sağlayan bir oyun duygusuyla/güçle donanıp hayatlarının ilerleyen aşamalarında bunu pekiştirirken kimilerinin daha az etkili ya da etkisiz bir oyun duygusu ile yaşamaya mahkûm olmasıdır (Bourdieu & Passeron, 2015: 107).

Sosyalliğin ve Eşitsizliğin Yeniden Üretimi

Daha önce dile getirildiği gibi sosyal dünya eşitsiz güç ilişkilerine yani tahakküm ilişkilerine evsahipliği yapar. Bu tahakküm ilişkileri, sosyal dünyada, sosyal bölünmeler biçiminde ve sıklıkla ikili karşıtlıklar biçiminde dışavurur. Failler, sosyalizasyon sırasında tahakküm ilişkilerini ve ikili karşıtlıklar biçimindeki nesnel sosyal bölünmeleri, tekrar tekrar deneyimleyip içselleştirir ve zihinsel sınıflandırma ilkeleri, şemaları biçiminde öznel varoluşlarının bir parçası haline getirir (Bourdieu, 2014: 23). Dolayısıyla, sosyalizasyon neticesinde edinilen habitusun faillere sağladığı şey, sadece bir görüş (*vision*), yani algılama, değerlendirme ve eylem şemaları değildir. Bu şemalar aynı zamanda, faillerin dünyayı temelde *karşıtlıklar* biçiminde algılamasını sağlayan bölme/taksim/ikili görme/ sınıflandırma (*di-vision*) şemalarıdır (Bourdieu & Wacquant, 2003: 171; Bourdieu, 2013: 47). Sosyal eşitsizlik ve bölünmelerin hem şeylerde hem de bedenlerde varolması nedeniyle oluşan sessiz uyumla zihinsel sınıflandırma ilkeleri sosyal hayatta sürekli olarak doğrulanma imkânı bulur ve hem faillerde hem de şeylerde pekişerek sembolik düzeni üretir. Zihinsel ilke ve bölünmelerin sosyal dünyadaki nesnel ilke ve bölünmelere uyumluluğu faillerin kurulu düzeni sadece tutarlı bir düzen değil doğal, meşru ve kutsal bir düzen olarak deneyimlenmesine neden olur (Bourdieu, 2014: 20, 2016b: 210). Böylelikle sosyal dünyayı kavradıkları zihni yapıların büyük ölçüde sosyal dünyanın yapılarının içselleştirilmesinin ürünü olmasından kaynaklanan bu uyum belirli bir sosyal kozmostaki faillerin, sosyalliği, tarihsel bir insanın belirli bir andaki durumu yani bir *keyfiyet* olarak değil aşikâr, doğal, zorunlu ve meşru olarak değerlendirmesinin yani doxik deneyimin temelini oluşturur (Bourdieu, 2013: 199, 2016b: 191, 2016b: 119).

Faillerin, sosyal dünyaya ve içerdiklerine ilişkin doxik boyun eğişinin nedenleri, sembolik şiddetin de nedenleridir. Sembolik şiddet, hükmedilenlerin, tahakküm ilişkilerine hükmedenlerin bakış açısıyla oluşturulmuş zihinsel sınıflandırma şemalarıyla bakması neticesinde mevcut ilişkiyi, tahakküm dolayısıyla şiddet olarak algılamaması yani ‘yanlış tanıma’ neticesinde doğal ve meşru bir başka şey olarak görmesidir (Bourdieu, 2014: 50). Bu nedenle sembolik şiddetin ve dolaysız biçimde hâkimiyetin gücü, şiddetin dayandığı koşulların ve kullandığı araçların yanlış tanınmasıyla, ikrar edilmesiyle doğru orantılıdır (Bourdieu, 2016a: 84). Böylelikle zihinsel ve sosyal dünyanın yapıları arasında, sıklıkla karşılaşılan türdeşlik genel olarak sosyal dünyanın özel olarak da sosyal dünyadaki tahakküm ilişkilerinin ve bölünmelerin, hükmedilenler ve hükmedenlerin eylemleriyle, açık zorlamaya ihtiyaç duymaksızın, yeniden üretilmesine neden olur. Bir başka deyişle sosyal düzenin ve tahakkümün meşruiyetinin kabulü, bilincin özgür bir kararı ya da planlı baskının neticesi değil bedene dahil edilmiş yapılar ile nesnel yapılar arasındaki dolaysız uyuşmanın, habitusun yatkınlıklarının sonucudur (Bourdieu, 2013: 204, 2016b: 210).

Şüphesiz günümüzde devlet, sahip olduğu muazzam güç ve araçlarla habitusların doğrudan doğruya düzenlenmesinin koşullarını yaratarak, doxayı ve sembolik şiddeti kuran ortak aşikârlıklar üzerindeki konsensüsü oluşturur (Bourdieu, 2016b: 209). Devletin doxa ve sembolik şiddetin tekeli neredeyse ele geçirmiş olması, onun bu tekeli ele geçirecek kendi görüş ilkesini genele

dayatmaya çalışan herkesin mücadele ettiği bir sosyal kozmosa dönüşmesinin de nedenidir. Yani günümüzde devlet, sembolik iktidar savaşının en büyük bahislerinden biridir (Bourdieu, 2016b: 221).

Kapitaller ve Sosyal Konumlar

Sosyal kozmos, yapısal tarihinin ürettiği ve bu nedenle dayanıklı sosyal varlıklar olan sosyal konumlara evsahipliği yapar. Sosyal konumlar birbirinden farklı güçlere sahip olmasına rağmen aralarından sürekli nesnel ilişkiler vardır. Belirli bir andaki sosyal kozmosun yapısını belirleyen de “birbirinden farklı güçteki konumlar ve bu konumlar arasındaki ilişkilerdir” (Bourdieu, 2015a: 224). Bir başka deyişle sosyal kozmostaki güç ilişkileri esas olarak sosyal konumlar arasındaki ilişkilerdir. Sosyal konumların aynı güçte olmaması, bir yandan hâkim/hükmeden diğer taraftan hükmedilen/tahakküm altında konumların oluşturduğu konum kümelerinin ortaya çıkmasına neden olurken aynı zamanda bu konum kümelerinin hiyerarşik biçimde ilişkilenebilmesine neden olur (Bourdieu, 1995: 20). Mikro düzeyde de hâkim ve hükmedilen konum kümeleri kendi içinde daha güçlü ve güçsüz konumlara, yani yine eşitsiz ilişkilere evsahipliği yapar.

Sosyal konumları, sosyal failler açısından önemli kılan esas nokta, onların eylemlerini şekillendirmekten öte onları var eden bir güce sahip olmaları; insanların, ilişkiler uzayında mevcut bir konumu işgal ettikleri için sosyolojik manada varolabilmeleridir (Bourdieu, 1995: 53). Şüphesiz ki insanlar, ancak yaşadıkları sosyal dünyaya ilişkin bir kavrayışa ve eylemde bulunabilecek bir güce sahip iseler o sosyal dünyada varolabilirler ve eyleyebilirler. İşte sosyal bir konuma sahip olma, bir yandan sözkonusu kişinin sosyalizasyon sürecinden geçtiğinin nihai ifadesi olduğu diğer yandan kişiye, kendisine ve sosyal kozmosa ilişkin bir bakış kazandırdığı için varoluşsal bir öneme sahiptir. Ancak, sosyal kozmosta birbirinden farklı yerlerde olmaları ve hiyerarşik biçimde dizilmeleri nedeniyle sosyal konumların insanlara sunduğu sosyal kozmos perspektifleri sosyal kozmosun tamamına dair bütünsel perspektifler değil, birbirinden farklı ve sınırlı perspektiflerdir. Farklı sosyal konumlardaki insanların sosyal kozmosa, konumlarına ve kendilerine ilişkin görüş açıları ve kavrayışları farklı olduğu için algılama, değerlendirme ve eylem yatkinlıkları da birbirinden farklıdır (Bourdieu, 1995: 28). Bu nedenle sosyal konumlar, faillerin habitusunu ve eylemlerini biçimlendirici ve farklılaştırıcı bir uğrak olarak işlev görür (Bourdieu ve Chartier, 2014: 51).

Sosyal faillerin habitusları ile sosyal konumları arasındaki ilişki bir ölçüde diyalektik bir ilişkidir. Sosyal konum habitusu ve dolaysız biçimde eylemi yönlendirirken, konum öncesi koşulların etkisiyle şekillenmiş habituslarının ürettiği eylemleriyle failler de konumda az çok değişiklik yapabilir (Bourdieu, 2016a: 243). Hatta sosyal kozmosun tarihinin ve yapısının belirli bir anda mümkün kılmasıyla öncü faillerce yeni konumlar da inşa edilebilir. Varolan konumların ilerisinde yeni bir konum inşa etmek mikro kozmosun tarihini değiştirmek demektir ve bunu başarabilenler sıklıkla ekonomik, kültürel ve sosyal kapital bakımından en zengin olanlardır (Bourdieu, 1999: 249, 369, 395).

Sosyal faillerin, sahip oldukları güçler yani kapitaller sosyal kozmosların yapısal tarihi tarafından üretilmiş ve işler hale getirilmiştir, yani sosyal kozmosun ürünüdür. Kapital, sıradan yetkinlikten farklı kılan temel özellik, sahibi olan faillere kazanç sağlamasıdır ki bu kazançların en önemlisi, sosyal faillere makro ve mikro kozmoslarda sosyal konum edindirmesidir (Bourdieu, 2016a: 152). Failler sosyal kozmosta, ilk aşamada sahip oldukları farklı türlerdeki kapitalin genel hacmine göre, ikinci aşamada kapitallerinin yapılarına, yani ekonomik, sosyal ve kültürel kapitallerinin ve bu kapital türlerinin idrak ve ikrar edildiği andan itibaren aldığı biçim olarak sembolik sermayelerinin sahip oldukları toplam sermayenin hacmindeki göreceli ağırlığına göre dağılırlar (Bourdieu, 2013: 195). Sosyal failler sahip oldukları kapitallere uygun biçimde sosyal konumları işgal ederler ve sahip oldukları kapitaller gerek toplam gerekse bileşim açısından süreçsel biçimde değiştiği için sosyal faillerin konumları da zaman içinde değişir. Bir başka deyişle sosyal faillerin, sosyal kozmosta sahip oldukları kapitaller ve bunun neticesinde gerçekleşen konum almalar biçiminde dışavuran, rastlantısal olmayan ve sosyal kökene sıkı sıkıya bağlı güzergâhları vardır (Bourdieu, 2015h: 171). Konumlar, doğrudan faillerin ifade ve eylemlerinin yapılandırılmış

sistemi olarak anlaşılması gereken tavır almalardan ayrılmaz (Bourdieu & Wacquant, 2003: 90). Süreç içinde türdeş failler, yani benzer sosyal köken, kapital miktarı, kapital bileşimi ve habituslarıyla benzer güzergâhlar izleyip benzer konumlara ulaşan failler benzer tavırlar sergilerken farklı sosyal konumlarda bulunanlar farklı beğenilere sahip olur (ki beğeni, failerin birbirlerini ve kendilerini sosyal olarak sınıflamasındaki her şeyin temelidir), farklı yaşam tarzları sürdürür, farklı eylemler üretir ve böylece ayırım birçok biçimde cisimleşerek gözle görülür hale gelir (Bourdieu, 1995: 22, 33, 2013: 194-195, 2015h: 90; Bourdieu & Darbel, 2011). Bu aynı zamanda aşağı yukarı eşdeğer toplam kapitalle donanmış iki failin, kapital bileşimi, habitus ve güzergahlarındaki farklılık nedeniyle konumlarında olduğu kadar tavır almalarında da farklılık gösterebileceği anlamına gelir (Bourdieu & Wacquant, 2003: 83). Kısacası, konum edinme ve tavır almayla doğrudan ilişkisi nedeniyle insanlar kapitale sahip iseler sosyal anlamda vardır.

Faillerin farklı güçteki sosyal konumlarda bulunmasından anlaşılacağı üzere, sosyal kozmostaki eşitsizliğin en yalın ifadesi, failerin sahip olduğu kapital miktarındaki eşitsizliktir. Bu nedenle kapital, sosyal kozmosta işleyen temel farklılaştırıcı ilkedir. Bir sosyal kozmosta çok sayıda kapital olabilmeye karşın bunlardan bazıları bütün kozmosta işleyen yani temel farklılaşmayı sağlayan kapitaller, etkin farklılaşma ilkeleridir (Bourdieu, 1995: 22). Kapitaller tarihsel ve sosyal olarak inşa edildikleri için farklı sosyalliklerde işleyen birbirinden oldukça farklı kapital türleri olabilir. Bu çok çeşitli kapital türleri altkapital türlerine de ayrılabilir. Ancak günümüzdeki makro sosyal kozmosların birçoğunda işleyen temel kapital türleri, genel olarak ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik kapitaldir. Ekonomik kapital doğrudan failerin sahip olduğu parasal değerle ölçülebilen kapitalken kültürel kapital temel olarak, sosyal failerin sahip oldukları eğitsel ünvanlar ve sosyal köken üzerinden edindikleri güç (Bourdieu, 2016a: 156), sosyal kapital ise bir kişi ya da bir grubun, diğer insanlarla kalıcı bir ilişkiler ağına sahip olması sayesinde elde ettiği gerçek ya da potansiyel kaynakların toplamıdır, yani böyle bir ağın harekete geçirmeye olanak sağladığı güçlerin toplamıdır (Bourdieu & Wacquant, 2003: 108). Bu yaygın üç kapital türünden farklı olarak sembolik kapital, tanınma/ikrar neticesinde, başkalarının bir kişi ya da gruba yönelik itaatini sağlayan kapitaldir. Çoğunlukla saygınlık, itibar, şeref, karizma ve benzeri görünümde ortaya çıkan sembolik kapital (Bourdieu, 2013: 213) tahakküm edilenlerin edenlerle aynı algı ve değerlendirme şemalarına sahip olmalarından, benzer biçimde sosyalleşmiş failerin ilişkisinden doğar (Bourdieu, 2015g: 233). Bu nedenle sembolik kapitali ve itaati üreten rıza ya da baskı değil habitusların uyumudur (Bourdieu, 2016b: 236). Ve bütün kapital türleri açık ve pratik bir kabul gördüğünde, sembolik kapital olarak işlemeye başlar. (Bourdieu, 2016b: 286).

Sosyal Kozmosta Çatışma

Makro sosyal kozmosların eşitsiz ilişkilere ev sahipliği yapmasının doğal sonucu olarak failer arasında sürekli biçimde mücadeleler vuku bulur. Bu mücadeleler çok farklı biçimlerde dışavurulmasına, farklı görünümde altında gerçekleşmesine rağmen temelde, sosyal konumların dolayısıyla gücün eşitsiz dağılımından kaynaklanan mücadeledir. Bu nedenle sosyal kozmoslar, sosyal failerin güç/hâkimiyet için mücadele ettiği mahallerdir (Bourdieu, 2016a: 69).

Makro kozmoslarda olduğu gibi, güç farklılaşmasının doğal sonucu olarak mikro kozmoslarda da, hâkim ve hükmedilen konumlar ve buldukları konumlara bağlı olarak hâkim ve hükmedilen failer (Bourdieu, 1999: 12) yani tahakküm ilişkileri bulunur (Bourdieu, 2015f: 65). Hem tahakküm ilişkilerini hem de mücadeleyi doğuran ise sosyal failerin benzer bir mücadele nesnesi/özgül kapital için birbirleriyle rekabet içinde olmasıdır (Bourdieu, 2016a: 228). Sosyal failerin, donandıkları kapitalin miktarı ve yapısı gereğince mikro sosyal kozmosta işgal ettikleri konuma, kökensel habituslarına ve güzergâhlarına göre, ya kapital dağılımının korunmasına, ya da bu dağılımın baş aşağı edilmesine eğilimleri vardır (Bourdieu & Wacquant, 2003: 94). Dolayısıyla mikro sosyal kozmostaki mücadelenin tarafları temel olarak, rutin ve rutinleşmeden çıkarı olanlar yani mikro sosyal kozmosun müesses yapısını/güç ilişkilerini ve konumlarını korumak için muhafaza stratejileri uygulayanlar ile değişimden çıkarı olduğu için alaşağı etme stratejilerine eğilim gösterenlerdir. Düşük özgül kapitale sahip olanlarla yüksek özgül kapitale sahip olanlar arasında ortaya çıkan ve mikro sosyal kozmosun yapısını belirleyen gerilim neticesinde yaşanan mücadeleler, mikro kozmostaki değişimin ve belirli bir andaki düzeninin en önemli kaynağıdır

(2016a: 139, 229). Bir başka deyişle kozmoslardaki yapılar tarihsel mücadelelerin nesnelleşmiş ürünlerinden başka bir şey değildir (Bourdieu, 2013: 259).

Sosyal dünyalar, onun parçası olanlar ve onu üretenler yani sosyal failer için bir bilgi nesnesidir. Ancak failerin ulaştıkları konumlar nedeniyle sosyal dünyaya ilişkin bakış açıları ve bilgileri de farklı, hatta rakiptir. Bu farklılık nedeniyle sosyal dünyalar, birbirinden ayrılmaz biçimde bilişsel ve politik olan sembolik mücadelelerin hem ürünü hem de bahis konusudur (Bourdieu, 2016b: 218-224). Bu manada makro ve mikro sosyal kozmoslardaki mücadelelerin taraflarının nihai amacı doğal ve sosyal dünya konusundaki kendi yorumlarını meşru doğru olarak iktidara taşıyarak (Bourdieu, 1995: 91) hâkim konumlara ulaşmak yani hakikate ilişkin hâkim söylemi üretmektir. Bir başka deyişle hakikat, bütün sosyal kozmoslarda bir mücadele hedefidir. (Bourdieu, 2013: 70). Dolayısıyla herhangi bir sosyal kozmosa dahil olan sosyal failer mevcut güç ilişkilerini ve bunun nihai ifadesi olan hakikate ilişkin hâkim algı ve tavır biçimini kabul etmek zorunda değildir, bunu yıkmak isteyebilir. Ancak sosyal failer, içinde buldukları sosyal kozmosun hedeflerine kayıtsız değildir. Sosyal failer, mikro sosyal kozmosların hedeflerini zımnî biçimde ikrar ve kabul ederler ki bu nedenle kökten biçimde karşıtmış gibi duran sosyal failer arasında dahi, aslında mikro sosyal kozmosun hedeflerinin mücadele etmeye değdiğine dair zımnî/bilinçdışı bir anlaşma vardır (Bourdieu, 2016a: 140). Bir başka deyişle beklentiye yönelik hasımlığın, ilkeler konusundaki gizli anlaşmaları perdelenmesi ve bu yolla ilkelerin ve mekanizmaların yeniden üretiminin gerçekleştirilmesi, mikro kozmosların son derece genel bir özelliğidir. (Bourdieu, 1999: 263). Bir sosyal failin mikro sosyal kozmosa girmesini, eylemde bulunmasını ya da çıkmasını sağlayan temelde, sosyal failin, mikro sosyal kozmosun ve hedeflerinin önemli olduğunu kabul etmesidir. Sadece mikro sosyal kozmosun varolması ve düzeninin değil failerin eylemde bulunmasının da hem koşulu hem ürünü olan, mikro sosyal kozmosla sosyal failer arasındaki bu ilksel ve temel ilişki, ‘illiusio’dur. Bu nedenle bir mikro sosyal kozmosa dahil olmayanlar için o mikro sosyal kozmostaki eylemler ve ödenen bedeller anlamsız gelebilir ama mikro sosyal kozmosa dahil olanların aklına genelde “bu oyunu oynamaya değer mi” gibi bir soru gelmez (Bourdieu, 1995: 149-150, 1999: 350). Bir mikro sosyal kozmosun işleme koşulunun, temel mücadele nesnesinin ve buradan hareketle de aşılması gereken sınırların faillerce ikrarı olması, daha da ötesi tam anlamıyla bir büyü etkisi üretmesi nedeniyle illusio, mikro sosyal kozmos içindeki mücadelelerde, mevcut hiyerarşiyi yıkıma uğratmayacak stratejilere ve kısmi devrimlere olanak sağlar (Bourdieu, 1999: 266, 2016a: 230). Öyle ki mikro sosyal kozmosların aralıksız biçimde sahne olduğu kısmi devrimler oyunun temel kurallarını, temel önermelerini ve tüm oyunun üzerinde oynandığı nihai inançların üzerine oturduğu sabit zemini sorgulamadığı gibi genelde temel kaynaklara, başlangıç noktasına, esas ruha, oyunun hakikatine, öze geri dönüşü savunur (Bourdieu, 2016a: 140). Böylelikle mikro sosyal kozmostaki hâkim tanım konusundaki temel gruplaşma ve çatışmalar hem mikro sosyal kozmosun işleyişinin esas koşulu hem de bir sonucu olan inancın üretimine belirleyici bir katkıda bulunur. (Bourdieu, 1999: 262). Bütünleştiren ve süreklilikleri sağlayan bir mekanizma olarak işleyen illusio mikro sosyal kozmostaki durağanlığın en önemli kaynaklarından birine dönüşür. Bu nedenle mikro kozmostaki özgül devrimler genelde mikro sosyal kozmos dışından etkilerle yani makro sosyal kozmosta oluşan gücün etkisi neticesinde mikro sosyal kozmos ile kuşatıcı dünya arasındaki senkronizasyon ile gerçekleşir, ki aynı mantık makro sosyal kozmoslar için de geçerlidir (Bourdieu, 2016a: 231). Daha açık bir ifadeyle deyişle mikro sosyal kozmostaki hiyerarşik düzeninin altüst olması anlamına gelen sembolik güç dengelerinin köklü dönüşümü ancak aynı yönde dış değişimlerin etkisi ile mümkündür; iç çatışmalar, her zaman dış çatışmalarla, özellikle bütün mikro sosyal kozmoslar üzerinde tahakkümünü tatbik eden iktidar mikro kozmosuyla sürdürebildikleri uyuma bağlıdır. Bu manada birçok mikro sosyal kozmosta gerçekleşenler temelde iç ve dış nitelikli ikili eylemlerdir (Bourdieu, 1999: 208, 316, 2013: 217)

İktidar mikro kozmosu, belirli bir makro sosyal kozmosta bulunan farklı mikro sosyal kozmosları aşan güç mücadelelerinin uzayıdır. Bir başka deyişle iktidar uzayı, mikro sosyal kozmoslardaki güç dağılımlarını ve buna bağlı olarak mücadelelerin seyrini belirleyen genel güç dağılımının mahalidir. Daha önce belirtildiği gibi, günümüze uzanan tarihsel süreçte mikro sosyal kozmosların ortaya çıkmasıyla farklılaşmış makro sosyal kozmoslar oluşmuştur. Mikro sosyal

kozmosların, kendi özgün mücadelelerine evsahipliği yaparken aynı zamanda birbirleriyle de rekabet halinde olmasıyla iktidar mikro kozmosu icat edilmiş ve zamanla devlet formunda vücut bulmuştur. Tekrar etmek gerekirse günümüzde devlet, habitusları şekillendirme gücüne (aileden sonra en önemli ikinci sosyalizasyon kurumu olan okul başta olmak üzere çok çeşitli araçlarla uyguladığı) ve farklı kapital türlerinin değerini belirleyen metakapitale dolayısıyla metaiktidara sahip olduğu için farklı iktidar türlerini elinde tutanların kendi iktidarlarının meşru iktidar olması için mücadele ettikleri iktidar mikro kozmosunun kendisidir (Bourdieu, 1999: 335, 2015g: 240-413).

Stratejiler

Sosyal failler mücadelelerinde, genel olarak, daha güçlü konumlara ulaşmak ya da konumlarını korumak yoluna başvurur. Daha güçlü konumlara ulaşmak ya da mevcut konumu sürdürebilmek, faillerin sahip olduğu kapitale bağlı olduğu için faillerin mücadelelerinde kapital temel araç ve amaçtır. Dolayısıyla konumu koruma ya da daha yüksek bir konuma ulaşma, sahip olunan kapitali koruma ya da daha yüksek bir kapitale sahip olmakla eşanlamlıdır. Bu nedenle failler, hayatları boyunca çeşitli kapital stratejileri uygular. Stratejiler çoğunlukla daha önceden oluşturulmuş yani mevcuttur ve failler, yeni stratejiler üretmekten çok verili stratejileri kullanırlar (Bourdieu, 2016a: 81). Bu nedenle stratejiler genelde, bilinçli kararların sonucunda uygulamaya konulan planlar değil, daha ziyade habitus ile bir sosyal kozmos arasındaki bilinçdışı ilişkiden kaynaklanan nesnel olarak belirlenmiş eylem dizilerinin etkin kullanımınıdır (Bourdieu, 2016a: 144). Bir başka deyişle failler, kapital stratejilerine işgal ettikleri konumlar, kişisel tarihleri ve sosyal kökenlerinin sağladığı yatınlıkları dahilinde yönelirler. Ancak işgal edilen sosyal konum, kişisel tarihin en somut sonucu olduğu için faillerin stratejileri genelde işgal ettikleri konumlara (Bourdieu, 2015f: 70) bu konumlardan kozmosu algılayışlarına, yani kozmosa dair bakış açılarına bağımlı olarak ortaya çıkar (Bourdieu & Wacquant, 2003: 87). Failler, genellikle, sosyal kozmostaki güç dağılım ilkelerine, oyunun söylenmeyen kurallarına uygun biçimde mücadelelerini sürdürür ve kapital biriktirme, aktarma, dönüştürme stratejilerine başvurur (Bourdieu, 2016a: 69). Bu durumda kapital miktarını arttırmaya dair yerleşik ilkeler, işlemeye devam ettiğinden; sosyal kozmosun yapısı da yeniden üretilir (Bourdieu & Wacquant, 2003: 83). Örneğin eril cinsiyet rejiminde sembolik kapitalin üretim ve yeniden üretim araçlarının tekeli ellerinde tutan erkekler, bu kapitalin korunması veya çoğaltılmasını sağlamayı hedeflerler: doğurganlık stratejileri, evlilik stratejileri, eğitim stratejileri, ekonomik stratejiler, miras stratejileri, hepsi miras alınan güç ve imtiyazların aktarılması üzerine kuruludur (Bourdieu, 2014: 66). Öyle ki aileler, sosyal ve sembolik kapitallerini arttırmak amacıyla yeniden üretim stratejilerine, bilhassa da kadınların değişim aracı olarak kullanıldığı evliliğe yatırım yapmaktan vazgeçmezler. Zira konumlarını muhafaza etmeleri, grubun mirasını sürdürme ve prestijli müttelikler kazanabilme becerisine sahip mirasçıların üretilmesi yoluyla sosyal ve sembolik kapitallerini yeniden üretmelerine sıkı sıkıya bağlıdır (Bourdieu, 2013: 115, 2014: 122-124). Benzer yeniden üretim stratejileri kültürel kapitalde de görülür; günümüz sosyalliklerinde temel güç kaynaklarından biri olan kültürel kapitalin yeniden üretimi genelde aktarım stratejisi biçiminde gerçekleşir ve kültürel kapital, bu kapitale sahip olan aileler tarafından çocuklarına miras olarak bırakılır (Bourdieu & Passeron, 2014: 30). Kültürel kapitalin miras yoluyla nesiller arasında aktarımı genelde okul sistemi aracılığıyla gerçekleştirilir. Okul sisteminin aktarmaya çalıştığı kültür, neredeyse tamamıyla imtiyazlı konumlarda bulunanların kültürüdür ve bu nedenle sosyal köken, etkisini öğrenci deneyiminin tüm seviyelerinde gösteren tek faktördür. İmtiyazlı bir kökenden gelmeyen bir çocuk, ancak imtiyazlı kökenden gelen bir çocuğa nazaran çok daha fazla emek harcayarak okulda başarı kazanabilir (Bourdieu & Passeron, 2014: 47). Böylelikle okul sistemi, yoksun sınıflara gidildikçe eksiksiz bir eleme mekanizması olarak işler bir dizi ayıklama işlemi aracılığıyla, miras yoluyla kültürel kapitale sahip olanları, bu kapitalden yoksun olanlardan ayırmakla kalmaz (Bourdieu, 1995: 40) neredeyse büyüsel bir işlem olan ayıklama ve dağıtım yoluyla sosyal faillere bir sıfat taşıma hakkı vererek sosyal gruplar arasında belirgin sosyal sınırlar kurar. Bir başka deyişle okulun geliştirdiği ayırım, Ortaçağ'dakine benzer bir kutsama ile yeni bir soylular sınıfı üretir. Daha da ötesi eğitsel mantık, sosyal köken farklarını yok sayıyormuş gibi görünüp sosyal imtiyazı yeteneğe ve şahsi liyakata dönüştürerek sosyal eşitsizlikleri takdis etmekle kalmaz sembolik şiddet ile bunu doğal ve meşru hale getirir (Bourdieu, 1995: 41, 2016b:

99; Bourdieu & Passeron, 2014: 16-51, 2015: 35-37). Ekonomik, kültürel ve sosyal kapitalden farklı olarak sembolik kapital ise, tanmayı ve itaati sağlayan algılama ve değerlendirme kategorilerine sahip sosyal faillerin mevcudiyetini gerektirdiği ve algılama ve değerlendirme kategorileri temel olarak sosyal kozmosun nesnel yapısının sosyalleşme ile içselleştirmesinin ürünü yani habitusun bir bileşeni olduğu için çok daha kolaylıkla yeniden üretilir (Bourdieu, 1995: 187, 189).

Failler genellikle güç farklılaşmasının ilkelerini ve yapısını yeniden üretme eğiliminde olmasına rağmen bazı durumlarda faillerin kapital stratejileri, dönüştürücü biçimlerde de vücut bulur. Sahip olunan kapital miktarını ve buna bağlı olarak konumu değiştirmenin etkili yollarından biri sosyal kozmostaki gücün dağılımını kesin biçimde değiştirmektir ki bunun yolu gücün dağılımı ve elde edilmesine dair temel ilkelerin, oyunun içkin kurallarının kısmen ya da bütünüyle değiştirilmesidir. Bu strateji en genel biçimde, farklı kapital türleri arasındaki değişim oranını, rakiplerinin gücünün dayandığı kapital türlerinin değerini düşürmek, özellikle kendilerinin daha çok sahip oldukları kapital türünün değerini arttırmak biçiminde gerçekleşir (Bourdieu & Wacquant, 2003: 84). Ve sosyal kozmostaki gücün dağılım ilkesinin değiştirilmesi doğrudan müesses nizamın yani sosyal kozmosun yapısının değiştirilmesi demek olduğu için dağılım ilkesindeki değişimin düzeyine göre sosyal kozmos kısmi ya da bütünsel devrimlere sahne olur. Ama, faillerin dönüşüm stratejileri uygulamaları ya da yeni bir strateji ortaya koymaları da aslında sosyal kozmosun, tarihin belirli bir anında, faillere sağladığı bir olanaktır. Faillerin uyguladıkları stratejiler yeniden üretim ya da dönüştürücü stratejiler olsa da bu stratejiler tarihsel süreçte genel bir dönüşümün anlık görünimleri biçimindedir. Bir başka deyişle en muhafazakâr mücadele stratejileri dahi tarihsel bir dönüşümü üretir. Bu nedenle bir sosyal kozmostaki mücadeleler bir yandan düzenliliği üretirken aynı zamanda değişen hızlarda da olsa sosyal dönüşüme kaynaklık eder.

Sonuç

Görüldüğü üzere, sosyolojik düzenin ve insanın nelğine dair Bourdieu'nün verdiği cevaplar, temel olarak, sosyal kozmos ve sosyal fail kavramları etrafında şekillenir. Sosyal kozmos kavramı, sosyal dünyaların içerdiği varlıklara aşkın, tarihsel süreçte inşa olmuş, ilişkisel yapıya sahip oldukça kompleks bütünlükler olduğuna ve sosyal varlıklar arasındaki ilişkiselliğin en üst yapısal ifadesi sosyal kozmos olduğu için sosyal olan hiçbir şeyin, ait olduğu sosyal kozmostan ve onun tarihinden ayrıştılarak anlaşılamayacağına işaret eder. Sosyal fail kavramı ise sosyal kozmosların tekilliklere aşkın soyut yapılarının, sosyalleşme sonucunda insanlarda cisimleştiğine, sosyalize edilmiş bedenler yani faillerin eylemleri ile de sosyal kozmosların süreçsel biçimde yeniden inşa edildiğine; bir başka deyişle yapılandırılmış habitusun yapılandırıcı bir güce, belirlenmiş bir varlık olan insanın belirleyici bir eylem üreticisine dönüştüğüne vurgu yapar. Daha yakından bakıldığında sosyal faillerin eylemlerini, içinde buldukları makro ve mikro sosyal kozmosların, sahip oldukları kapitallerin, işgal ettikleri konumların, edindikleri habitusların ve bilinçlerinin sağladığı kapasite ve bunlar arasında işleyen karmaşık diyalektik sonucunda gerçekleştirdiği ortaya çıkar. Bu nedenle sosyal gerçekliğin düzeni ve sosyal faillerin eylemleri, faillerin dahil oldukları sosyal kozmosların nesnel yapısı ile birlikte analiz edildiğinde anlaşılabilir. Kısacası, sosyal kozmos ve sosyal fail kavramları genel içindeki özeli ve özel içindeki geneli kavramayı mümkün kılar.

Kaynakça

- Bourdieu, P. (1995). *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*. (Çev. H. Tufan). İstanbul: Kesit.
- Bourdieu, P. (1997). *Televizyon Üzerine*. (Çev. T. Ilgaz). İstanbul: YKY.
- Bourdieu, P. (1999). *Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı*. (Çev. N. K. Sevil). İstanbul: YKY.
- Bourdieu, P (2003). "Düşünsel Bir Antropoloji Pratiği (Paris Seminerine Giriş)", Bourdieu, P. & L. Wacquant, *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* içinde (ss. 219-262). (Çev. N. Ökten). İstanbul: İletişim, s. 219-262.

- Bourdieu, P. (2006). *Karşı Ateşler*. (Çev. H. Yücel). İstanbul: YKY.
- Bourdieu, P. (2012). *Bir Otoanaliz İçin Taslak*. (Çev. M. Erşen). İstanbul: Bağlam.
- Bourdieu, P. (2009). *Bekârlar Balosu*. (Çev. Ç. Eroğlu). Ankara: Dost.
- Bourdieu, P. (2013). *Seçilmiş Metinler*. (Çev. L. Ünsaldı). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. (2014). *Eril Tahakküm*. (Çev. B. Yılmaz). İstanbul: Bağlam.
- Bourdieu, P. (2015a). "Mekan Etkisi". Bourdieu, P. (Ed.), *Dünyanın Sefaleti* içinde (ss. 223-234). (Çev. B. Öztürk, L. Ünsaldı, Ö. İlyas, A. Sümer, H. E. Mescioğlu, Z. Baykal, Ö. Akkaya ve L. Tutalar). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. (2015b). "Devlet Elini Çekince". Bourdieu, P. (Ed.), *Dünyanın Sefaleti* içinde (ss. 307-318). (Çev. Çev. B. Öztürk, L. Ünsaldı, Ö. İlyas, A. Sümer, H. E. Mescioğlu, Z. Baykal, Ö. Akkaya ve L. Tutalar). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. (2015c). "Verasetin Çelişkileri". Bourdieu, P. (Ed.), *Dünyanın Sefaleti* içinde (ss. 811-820). (Çev. Çev. B. Öztürk, L. Ünsaldı, Ö. İlyas, A. Sümer, H. E. Mescioğlu, Z. Baykal, Ö. Akkaya ve L. Tutalar). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. (2015d). "Anlamak". Bourdieu, P. (Ed.), *Dünyanın Sefaleti* içinde (ss. 919-946). (Çev. Çev. B. Öztürk, L. Ünsaldı, Ö. İlyas, A. Sümer, H. E. Mescioğlu, Z. Baykal, Ö. Akkaya ve L. Tutalar). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. (2015e). "Derkenar". Bourdieu, P. (Ed.), *Dünyanın Sefaleti* içinde (ss. 811-820). (Çev. Çev. B. Öztürk, L. Ünsaldı, Ö. İlyas, A. Sümer, H. E. Mescioğlu, Z. Baykal, Ö. Akkaya ve L. Tutalar). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. (2015f). *Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Alanın Klinik bir Sosyolojisi İçin*. (Çev. L. Ünsaldı). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. (2015g). *Devlet Üzerine: College de France Dersleri (1989-1992)*. (Çev. A. Sümer). İstanbul: İletişim.
- Bourdieu, P. (2015h). *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. (Çev. D. F. Şannan ve A. B. Berkkurt). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. (2016a). *Sosyoloji Meseleleri*. (Çev. A. Sümer, M. Gültekin, F. Öztürk ve B. Uçar). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. (2016b). *Akademik Aklın Eleştirisi: Pascalca Düşünme Çabaları*. (Çev. P. B. Yalım). İstanbul: Metis.
- Bourdieu, P. & R. Chartier (2014). *Sosyolog ve Tarihçi*. (Çev. Z. Karaca). İstanbul: Açılım.
- Bourdieu, P. & A. Darbel (2011). *Sanat Sevdası: Avrupa Sanat Müzeleri ve Ziyaretçi Kitlesi*. (Çev. S. Canbolat). İstanbul: Metis.
- Bourdieu, P. & J.C. Passeron (2014). *Varisler: Öğrenciler ve Kültür*. (Çev. L. Ünsaldı ve A. Sümer). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. & J.C. Passeron (2015). *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*. (Çev. A. Sümer, Ö. Akkaya ve L. Ünsaldı). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. & L. Wacquant (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (Çev. N. Ökten). İstanbul: İletişim.